

Zbyněk VYDRA

„Není Rusko bez cara.“ Romanovské jubileum v roce 1913*

V průběhu „dlouhého 19. století“ většina evropských monarchií prošla zásadní transformací směrem k moderní občanské společnosti. Bez ohledu na to, zda vůdčí ideovou silou v tomto procesu byl nacionalismus, či liberalismus (většinou obojí), instituce monarchie dostala nový rozměr a pozice panovníka se proměnila. Z absolutního vládce rozhodujícího o osudu poddaných se stal garant jejich občanských práv, symbol historické kontinuity a národní, respektive státní jednoty a suverenity. Změny se logicky promítly i do podoby symbolů a rituálů, které monarchie užívaly a jimiž se projevovaly vůči široké veřejnosti.¹ V případě nejrůznějších jubilejních oslav a státních svátků se stále méně jednalo o privátní záležitost panovníka; stávaly se z nich události sloužící sice coby demonstrace moci, nikoli však jedné osoby, ale státu a národa.² Carské Rusko v tomto ohledu nebylo výjimkou. Za Mikuláše I. (vládl 1825-1855) došlo k redefinování klíčových symbolických aktů, v první řadě carské korunovace. Mnohem více než v minulosti byla pojmána jako akt národní jednoty, vyjadřovala spojení carské dynastie a Ruska a nesla též impe-

* Tato studie vznikla jako součást grantového projektu č. 409/07/P028 GAČR Radikální pravice v Rusku, 1900-1917.

¹ Za posledních dvacet let bylo publikováno několik významných prací o veřejných slavnostech jako symbolických aktech uvědomování a formování kolektivní národní a občanské identity. Většinou analyzují poměry v německých státech, zvláště v Německém císařství, a ve Francii v éře III. republiky. Srov. D. DÜDING – P. FRIEDEMANN – P. MÜNCH (edd.), *Öffentliche Festkultur. Politische Feste in Deutschland von der Aufklärung bis zum Ersten Weltkrieg*, Reinbek bei Hamburg 1988; Etienne FRANÇOIS – Hannes SIEGRIST – Jacob VOGEL (edd.), *Nation und Emotion. Deutschland und Frankreich im Vergleich 19. und 20. Jahrhundert*, Göttingen 1995; Wolfgang HARDTWIG, *Erinnerung, Wissenschaft, Mythos. Nationale Geschichtsbilder und Politische Symbole in der Reichsgründerära und im Kaiserreich*, in: Týž, *Geschichtskultur und Wissenschaft*, München 1990, s. 224-263; Týž, *Nationsbildung und politische Mentalität. Denkmal und Fest im Kaiserreich*, in: Tamtéž, s. 264-301; M. HETTLING – P. NOLTE (edd.), *Bürgerliche Feste. Symbolische Formen politischen Handelns im 19. Jahrhundert*, Göttingen 1993.

² Pokud k transformaci nedošlo a zůstala snaha ponechat symbolickým aktům „feudální“ podobu, mohly se minout účinkem, veřejnost neoslovily a dokonce vypadaly směšně. Příkladem je korunovace Karla X. v Remeši, srov. François FURET, *Francouzská revoluce, díl 2. Ukončit revoluci. Od Ludvíka XVIII. po Julese Ferryho (1815-1880)*, Praha 2007, s. 58-61.

riální rozměr.³ V případě Ruska nicméně bylo podstatné, že romanovská dynastie nikdy plně nepřijala ideál „buržoazní monarchie“, jak se formoval v Evropě.⁴ Mikuláš I. se sice v soukromém životě mohl stylizovat do role anglického venkovského šlechtice, současně ale zůstával carem – imperátorem, samoděržavným vládcem hrajícím roli morálního vzoru pro své poddané.⁵ Mikuláš I. měl o úloze panovníka a dynastie jasnou a neotřesitelnou představu, car a Rusko pro něho znamenaly jedno a totéž. Odpovídala tomu i nově formulovaná státní ideologie, opírající se o tři pomyslné pilíře: „pravoslaví – samoděržaví – národnost“.⁶ Ideologie se jednoznačně obracela k ruským historickým kořenům a tradicím, skutečným či fiktivním. Mikuláš přitom neváhal využívat pro její šíření a upevnění moderních prostředků komunikace. Pozitivní obraz dynastie šířil tisk a Mikuláš často cestoval po impériu. Americký historik Richard Wortman upozorňuje především na význam dvou návštěv Moskvy v letech 1849 a 1851. V kontextu evropských revolucí, které podstatně proměnily vnímání monarchie, Rusko zdůraznilo svoji svébytnost a demonstrovalo „souznění lidu s carem a dynastií“.⁷

Ani Rusku se však nevyhnuly proměny společenských struktur. Transformace stavovské společnosti ve společnost občanskou byla razantně započata za vlády Alexandra II. (1855-1881), nebyla však dokončena, a za Alexandra III. (1881-1894) naopak převažoval protireformní kurs. Státní ideologie opět zdůraznila triádu „pravoslaví, samoděržaví národnost“ a ve své symbolice se stále více upínala k Moskevské Rusi 17. století.⁸ Nacionální nátěr a vyvolávání ducha „národních jednot“ s odkazy na předpetrovskou éru ale nemohly zakrýt hluboké rozpory ve společnosti, které přivedly ruský stát na počátku 20. století do těžké krize vyvrcholivší porážkou v rusko-japonské válce a revolucí. Monarchie přežila kataklyzma let 1905-1906 jen s krajním vypětím sil a car Mikuláš II. (1894-1917) musel uskutečnit kompromis: souhlasil s částečným omezením autokracie a dal vzniknout Státní dumě. To, co pro mnohé znamenalo vyhlášení ústavy a zavedení parlamentarismu do ruského politického života, bylo pro cara pouze východiskem z bezprostřední nouze.⁹ Je třeba vidět, že pojetí „konstitucionalismu“ u Mikuláše II.

³ Na Mikulášově korunovaci byly poprvé přítomny delegace neruských národů říše. Srov. Richard S. WORTMAN, *Scenarios of Power. Myth and Ceremony in Russian Monarchy from Peter the Great to the abdication of Nicholas II. New Abridged One-Volume Paperback Edition*, Princeton 2006, s. 134-141. Na přímou objednávku cara mimo jiné vznikla v roce 1833 ruská státní hymna „Bože, chraň cara“. Tamtéž, s. 158-160.

⁴ Tamtéž, s. 120-121.

⁵ O soukromém životě Mikuláše, jeho roli jako manžela a otce srov. R. WORTMAN, *Scenarios of Power*, s. 166-171.

⁶ Standardní monografií o ruské státní ideologii a politickém myšlení mikulášovské doby zůstává: Nicholas V. RIASANOVSKY, *Nicholas I and Official Nationality in Russia, 1825-1855*, Berkeley – Los Angeles 1959. Dále srov. William Bruce LINCOLN, *Nicholas I. Emperor and Autocrat of All the Russias*, DeKalb 1989, s. 239-252.

⁷ R. WORTMAN, *Scenarios of Power*, s. 162-165.

⁸ Tamtéž, s. 245-316.

⁹ Diskuze o povaze ruského politického systému před I. světovou válkou trvají již sto let, omezme se na konstatování, že nejbliže je nám definice Maxe Webera, označují tehdejší Rusko za zemi

bylo zásadně ovlivněno samoděržavnou tradicí. Car se v podstatě domníval, že stejně jako daroval ruskému lidu Dumu a zavedl „ústavní pořádek“, mohl ho kdykoli změnit či zcela zrušit. Proto také trval na změně volebního zákona v roce 1907; tzv. Stolypinův státní převrat vzešel především od cara.¹⁰

Ponechme stranou dlouhotrvající debaty o Stolypinovi jako možném „spasiteli“ carského režimu a omezme se na konstatování, že některé jeho kroky sice vedly ke stabilizaci politického života a poměrně dynamickému hospodářskému rozvoji (zde zejména agrární reforma), jiné naopak přispěly k odcizení vlády a Státní dumy (především zákon o zavedení zemstev do západních gubernií).¹¹ Vratkost celého uspořádání se projevila brzy po Stolypinově zavraždění v roce 1911. Částečná restrukturalizace rolnické společnosti sice vedla k uklidnění venkova, souběžně ale rostlo napětí v průmyslové sféře a od roku 1912 se začalo vzrůstat stávkové hnutí. Zásadním impulsem k němu byl tzv. lenský masakr v dubnu 1912 a od něho se odvíjející sociálně-demokratická agitace.¹² I když nebudeme akceptovat hodnocení sovětské historiografie, popisující poslední předválečná léta jako moment nástupu nové revoluce, nemůžeme ignorovat skutečnost, že počet stávek (zejména v evropské části Ruska) geometricky stoupal a rostl počet stávek, které byly i státními úřady klasifikovány jako politicky motivované.¹³ Politickou atmosféru v zemi dále rozjítřila Bejlisova aféra (propukla na jaře 1911). Antisemitské obvinění z „rituální vraždy“ využila ultrapravice k tlaku na vládu a k inscenaci soudního procesu (po několika odročeních se konal v září – říjnu 1913), který měl zdiskreditovat liberály ve Státní dumě a zvednout protižidovské nálady v zemi.¹⁴ Dlouhodobým problémem zůstával vztah mezi carem, vládou a Státní dumou. IV. Státní дума byla svým složením spíše konzervativní, bezvýhradnou podporu ale carovi vyjadřovala pouze ultrapravice, která však současně kriticky vystupovala vůči vládě.¹⁵ Car vůči Dumě zaujímal přezíravý postoj a od konce roku 1912 se

„pseudokonstituční“. Srov. Richard PIPES, *The Russian Revolution*, reprint ed., New York 1991, s. 160.

¹⁰ Abraham ASCHER, *The Revolution of 1905: Authority Restored*, Stanford 1992, s. 351.

¹¹ Přehledně o Stolypinovi Abraham ASCHER, *P. A. Stolypin. The Search for Stability in Late Imperial Russia*, Stanford 2001, z nejnovějších ruských prací např. Anatolij Petrovič BORODIN, *Stolypin. Reformy vo imja Rossii*, Moskva 2004.

¹² Srov. Leopold HAIMSON, *The Problem of Social Stability in Urban Russia, 1905-1917*, *Slavic Review* 23, 4 (1964), s. 619-42 a 24, č. 1 (1965), s. 1-22 (o lenském masakru na s. 626-627), Michael MELANCON, *The Ninth Circle: The Lena Goldfield Workers and the Massacre of 4 April 1912*, *Slavic Review* 53, č. 3 (1994), s. 766-795; *O lenskom rasstrele (Zapros s.-d. frakcii v IV Gos. dumu)*, *Krasnyj Archiv* 83 (1937), s. 35-44. Stručně Václav VEBER, *Mikuláš II. a jeho svět. Rusko 1894-1917*, Praha 2000, s. 275-276.

¹³ *Rossija 1913 god. Statistiko-dokumentalnyj spravocnik*, Sankt Petěrburg 1995, s. 403-406.

¹⁴ Zbyněk VYDRA, *Bejlisova aféra. Antisemitismus a ruský politický život v letech 1911-1913*, *Theatrum historiae* 1 (2006), Pardubice 2006, s. 203-231.

¹⁵ K rozložení sil ve IV. Státní dumy srov. Václav VEBER, *Mikuláš II.*, s. 276-279. Zevrubnou, ovšem ideologicky podjatou analýzu vztahu Dumy k vládě a carovi nabízejí sovětské práce: Aron Jakovlevič AVRECH, *Carizm i IV Duma 1912-1914*, Moskva 1981; Jevgenij Dmitrijevič ČERMENSKIJ, *IV Gosudarstvennaja дума i sverženije carizma v Rossii*, Moskva 1976, s. 38-67. Pro

objevovaly signály, že by mohlo dojít k nové změně volebního zákona a k dalšímu omezení pravomocí Dumy; spojeny byly především se jmenováním nového ministra vnitra, kterým se stal Nikolaj Alexejevič Maklakov, dosavadní černigovský gubernátor. Vztahy Dumy k carovi navíc negativně ovlivnil případ Rasputina. Tajuplný mužik – léčitel po smrti Stolypina získával stále větší vliv u carského dvora, jeho přítomnost blízko carské rodiny provokovala a Rasputinem se začala zabývat i Státní дума.¹⁶ O klidné politické situaci tedy můžeme hovořit jen stěží.

Vzhledem k porážkám a otřesům, které Rusko na počátku 20. století utrpělo, nezdálo se, že by existovalo mnoho důvodů k oslavám. Opak byl pravdou. Právě po revoluci zasáhla zemi „jubilejní horečka“.¹⁷ Monarchie potřebovala upevnit svoji pozici a ukázat velikost ruské říše. Největší oslavy po roce 1906 tudíž připomínaly momenty z dějin budování impéria a hrdinské chvíle ruského národa: v roce 1909 dvoustleté výročí bitvy u Poltavy, v roce 1912 stoleté výročí připojení Besarábie a především výročí bitvy u Borodina.¹⁸ Vrcholem těchto oslav se mělo stát jubileum romanovské dynastie v roce 1913.

Oslavy třisetleté vlády Romanovců mohly více než cokoli jiného vyjádřit životaschopnost monarchie a potvrdit, že nedávná politická krize byla překonána. Nástup Romanovců na carský trůn v roce 1613 ukončil období tzv. smuty (smutnoje vremja), periody vleklé politické krize ruského státu na přelomu 16. – 17. století.¹⁹ Paralela nedávných událostí se smutou byla zjevná, podobně jako na počátku 17. století se ruská monarchie ocitla na pokraji zhroutilí. A při výkladu událostí nacházeli monarchisté, stejně jako v případě smuty, především vnější příčiny. Tehdy to byla polsko-litevská intervence, nyní rozkladné působení ideologií

objektivnější pohled srov. Geoffrey A. HOSKING, *The Russian Constitutional Experiment. Government and Duma 1907-1914*, Cambridge 1973, zvl. 7. kapitola (s. 182-214).

¹⁶ K Rasputinovi přehledně Václav VEBER, *Mikuláš II.*, s. 279-287. O interpelaci v Dumě a z ní vyplývajících kontroverzích mezi Dumou a carem srov. Michail Vladimirovič RODZJANKO, *Krušeníje imperii*, Moskva 2002, s. 50-55.

¹⁷ Konstantin TSIMBAEV, *Die Orthodoxe Kirche im Einsatz für das Imperium. Kirche, Staat und Volk in den Jubiläumsfeiern des ausgehenden Zarenreichs*, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 52 (2004), č. 3, s. 355-369, zde s. 355.

¹⁸ Richard WORTMAN, *Scenarios of Power*, s. 378-379 (výročí poltavské bitvy), 379-382 (výročí borodinské bitvy); Kurt SCHNEIDER, *100 Jahre nach Napoleon. Russlands gefeierte Kriegserfahrung*, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 49 (2001), č. 1, s. 45-66. Naproti tomu 50. výročí zrušení nevolnictví v roce 1911 proběhlo relativně skromně, bez většího zájmu cara a vládních úřadů. Srov. Richard WORTMAN, *Scenarios of Power*, s. 377.

¹⁹ Literatura ke smutě je velice rozsáhlá, z nejvýznamnějších prací srov. Sergej F. PLATONOV, *Očerki po istorii smuty v Moskovskom gosudarstve XVI-XVII vv.*, 5. vyd., Moskva 1995; Ruslan G. SKRYNNIKOV, *Rossija v načale XVII. v. „Smuta“*, Moskva 1988; Maureen PERRIE, *Pretenders and Popular Monarchism in Early Modern Russia. The False Tsars of the Time of Troubles*, Cambridge 1995; Chester S. L. DUNNING, *Russia's First Civil War. The Time of Troubles and the Founding of the Romanov Dynasty*, University Park 2001. Pro základní a nejnovější přehled srov. Maureen PERRIE, *The Time of Troubles (1603-1613)*, in: *The Cambridge History of Russia*, vol. 1, *From Early Rus' to 1689*, Maureen PERRIE (ed.), Cambridge 2006, s. 409-431.

importovaných z Evropy (liberalismus, socialismus) a rozvratná činnost neruských národů, zejména Židů. Navíc se daly postavy hrdinů z časů smuty využít pro posílení carské ideologie. Kupec Kuzma Minin (?-1616) a kníže Dmitrij Michailovič Požarskij (1578-1642) postavivší se do čela odboje proti Polákům, či rolník Susanin, podle legendy zachránce cara Michaila Romanova, byli ideálními vzory. Reprezentovali různé stavy a společně bojovali za cara, Rusko a pravoslavnou víru.²⁰

Jubilejní oslavy mohly tedy definitivně odvrát přízrak revoluce a překlenout též aktuální problémy. Mikuláš II. od oslav očekával, že budou demonstrovat jednotu ruského národa a věrnost lidu romanovské dynastie. Sám byl vždy pevně přesvědčen, že mezi carem a lidem existuje jakési neviditelné pouto a že panovník z *Boží milosti* dokáže vycítit potřeby svých poddaných. Premiéru Stolypinovi v tomto duchu napsal: „*Lid musí vědět, že jeho starosti a radosti leží carovi na srdci.*“²¹

Příprav oslav se ujal speciálně vytvořený Výbor třisetletí, předsedal mu Alexandr Grigorjevič Bulygin (1851-1919). Program jubilea vypracoval ve spolupráci s ministrem carského dvora baronem Vladimírem Borisovičem Frederiksem (1838-1927), který byl v souvislosti s jubileem povýšen do hraběcího stavu.²² Konečnou podobu programu schvaloval car. Oslavy byly rozděleny do dvou fází. 21. – 24. února se měly za přítomnosti carské rodiny odehrát slavnosti v St. Petěrburgu, termín odpovídal datu, kdy byl Michail Fjodorovič Romanov zvolen carem (21. února 1613). Druhá fáze se měla odehrát v květnu. Nejprve měla carská rodina navštívit města v horním Povolží spojená s událostmi let 1612-1613 a oslavy se měly skončit v Moskvě. Souběžně s tím se mělo výročí dynastie slavit ve všech koutech ruského impéria, po celé zemi vznikaly místní výbory pro organizaci oslav, předsedali jim gubernátoři a na činnosti se podílely různé organizace a korporace. Bulyginův výbor disponoval financemi ze státního rozpočtu (fond ministerstva carského dvora) a existovala řada sbírek na úrovni měst, zemstev a stavovských organizací.²³ Od samého počátku bylo romanovské jubileum bráno jako státní svátek a národní oslava, ne jako soukromá akce cara (názor, který se ale později objevoval).

²⁰ Zejména postava Ivana Susanina se stala v průběhu 19. století nedílnou součástí ruské národní tradice. Zasloužila se o to především opera Michaila Ivanoviče Glinky *Život za cara* (*Žizň za carja*, premiéra v St. Petěrburgu v roce 1836), obecně uznávaná jako prototyp ruské národní opery. Srov. Richard WORTMAN, *Scenarios of Power*, s. 160-161; podrobněji Francis MAES, *A History of Russian Music. From Kamarinskya to Babi Yar*, trans. by Arnold J. Pomerans – Erica Pomerans, Berkeley – Los Angeles – London 2006, s. 17-24. Glinkova opera ovšem nebyla prvním hudebně-scénickým dílem zpracovávajícím Susaninův příběh. V roce 1815 měla v Petěrburgu premiéru opera *Ivan Susanin* benátského skladatele Catterina Cavose. Srov. Tamtéž, s. 16.

²¹ *Perepiska N. A. Romanova i P. A. Stolypina*, Krasnyj archiv 5 (1924), s. 122.

²² Při vlastních oslavách (únorových i květnových) ale Frederikse, jehož zdravotní stav se začal od počátku roku 1913 výrazně zhoršovat, často zastupoval generál-adjutant kníže Viktor Sergejevič Kočubej, přednosta Hlavní správy carských úředů. Srov. Alexandr Alexandrovič MOSOLOV, *Pri dvore poslednego Rossijskogo imperatora*, Moskva 1993, s. 102-103.

²³ Vladimir Fedorovič DŽUNKOVSKIJ, *Vospominanija*, vol. 2, Moskva 1997, s. 145.

Oslavy měly nést nadstranický charakter. Většina ruských politických stran se také nehodlala ve prospěch jubilea nijak angažovat. Výjimku tvořily ultrapravicové strany. Monarchistická organizace Ruské shromáždění (Russkoje sobranije) a strany jako Svaz ruského lidu (Sojuz ruskogo naroda) či Svaz archanděla Michaela (Sojuz imeni archangela Michaila) v jubileu viděly příležitost vyjádřit veřejně podporu carovi, zviditelnit se u dvora i v celospolečenském měřítku. Navíc chtěla ultrapravicová sdružení vystupovat jako garant plynulého a bezproblémového průběhu oslav. Paralelně k oficiálnímu výboru pro přípravu oslav tedy vznikl výbor monarchistických organizací. V jeho čele stál Alexandr Alexandrovič Rimskij-Korsakov (1850-1922), který souběžně připravoval VI. Všeruský sjezd ruských lidí.²⁴ Sjezd byl záměrně svolán do Petěrburgu na dny oslav jubilea. Zahájen byl 19. února v domě vrchního prokurátora Svatého synodu Vladimira Karloviče Sablera (1845-1929) a skončil 23. února. Zúčastnily se všechny hlavní ultrapravicové strany s výjimkou Dubrovinského Svazu ruského lidu a do Petěrburgu se sjelo na 1 800 delegátů ze všech částí Ruska.²⁵ Ultrapravice také plánovala propagační kampaň, k tisku byla připravena publikace S. L. Obleuchové o romanovské dynastii a okolnostech jejího nástupu na ruský trůn. Její vydání organizoval Svaz archanděla Michaela a počítalo se s nákladem 200000 výtisků.²⁶

Historie romanovské dynastie byla široce připomínána v tisku, historicko-publicistické texty se nesly ve více či méně oslavném duchu a především ukazovaly na integritu dynastie a Ruska a na prvek „demokratičnosti“ ve volbě Michaila Romanova.²⁷ V podobném duchu byl koncipován i carský manifest, vydaný k zahájení jubilejních oslav 21. února. Manifest otiskly všechny hlavní deníky, byla v něm zdůrazněna kontinuita dynastie (Romanovci jako pokrevní příbuzní Rjurikoviců a sv. Vladimíra). Car v manifestu pochválil všechny „*Nám oddané služebníky, bez rozdílu stavu a postavení*“, našel příznivé slovo i pro inteligenci, zvláště ale vyzdvihl zásluhy duchovenstva, šlechty, vojáků a rolnictva, čímž podtrhl stavovské uspořádání ruské společnosti.²⁸ Současně se roztočil kolotoč úředního povyšování a udílení státních vyznamenání.²⁹ Netrpělivě očekávaným aktem carské milosti bylo vyhlášení amnestie. Následovalo hned za manifestem, reakce veřejnosti ale byla rozpačitá. Liberální kruhy především doufaly v široké osvobození

²⁴ Všeruské sjezdy ruského lidu měly tradici od roku 1906, sjížděly se na ně hlavní ultrapravicové strany. Srov. *Pravyje partii. Dokumenty i materialy*, vol 1., 1905-1910 gg., Moskva 1998, s. 22-23.

²⁵ *Pravyje partii*, vol. 2., 1910-1917 gg., Moskva 1998, s. 301-303 (plán sjezdového programu), 303-322 (popis průběhu sjezdu a účasti monarchistů na oslavách); Jurij Iljič KIRJANOV, *Pravyje partii v Rossii 1911-1917 gg.*, Moskva 2001, s. 140-141.

²⁶ *Pravyje partii*, vol. 2, s. 270.

²⁷ Alexandr KIZEVETTER, *Izbranije na carstvo Michaila Fedoroviča Romanova*, Russkija vedomosti, č. 43, 21. 2. 1913, s. 2-3; B. NIKITENKO, *Tri veka tomu nazad (1613-1913)*, Niva, č. 6, 9. 2. 1913, s. 111-119; P. N. ŽUKOVIČ (ed.), *Pod skipertom Romanovyh. Istoričeskije očerki. 1613-1913 gg.*, St. Petěrburg 1912.

²⁸ Text manifestu srov. *Novoje vremja*, 21. 2. 1913, č. 13 272, s. 2.

²⁹ Obširný přehled v denním tisku, srov. *Russkija vedomosti*, 21. 2. 1913, č. 43, s. 2.

politických vězňů, k čemuž nedošlo. Amnestie byla značně selektivní. Navíc řada exulantů na protest proti vládní politice možnost návratu do Ruska odmítla.³⁰

Obr. 1: Carská rodina v roce 1913. Uprostřed Mikuláš II., po jeho pravici carevna Alexandra Fjodovna. Zprava doleva velkokněžny Marie, Taťána, Olga a Anastázie. V popředí následník trůnu carevič Alexej.
(Niva, č. 35, 31. 8. 1913, s. 685)

K oslavám patřily i charitativní akce, v denním tisku o nich lze nalézt mnoho zmínek. Například v Jaroslavlí byl založen sirotčinec pro padesát chlapců, financovaný společně městem, zemstvem a z individuálních darů.³¹ V Kostromě místní správa zřídila slepecký ústav.³² Školy zrušily v den oslav vyučování, řada

³⁰ Novoje vremja, 21. 2. 1913, č. 13 272, s. 3-5; Russkija vedomosti, 21. 2. 1913, č. 43, s. 3-4. Zklamáné reakce přišly vzápětí, srov. Russkija vedomosti, 22. 2. 1913, č. 44, s. 2; Golos Moskvy, 25. 12. 1913, č. 297, s. 3 (článek bilancující události roku 1913). Dále srov. V. VEBER, *Mikuláš II.*, s. 312, pozn. 56 na s. 325; Jonathan DALY, *The Watchful State. Security Police and Opposition in Russia, 1906-1917*, DeKalb 2004, s. 139; V. DŽUNKOVSKIJ, *Vospominanija*, vol. 2, s. 151.

³¹ Russkija vedomosti, č. 43, 21. 2. 1913, s. 5.

³² Niva, č. 9, 2. 3. 1913, s. 180.

továren a podniků dala dělníkům placené volno; jak bylo při oficiálních oslavách běžné, byly uzavřeny hostince, kromě restaurací první kategorie.³³ Vzhledem ke zkušenostem z posledních let panovaly mezi organizátory oslav obavy o bezpečnost cara a celkový klidný průběh oslav, zejména když sociální demokracie vyzývala k protivládním mítinkům. Zajištění bezpečnosti bylo v kompetenci 1. náměstka ministra vnitra a velitele Sboru četnictva generála Vladimira Fjodoroviče Džunkovského (1865-1938). Jelikož Džunkovskij do úřadu nastoupil 5. února a teprve se s ním seznamoval (předtím sloužil jako gubernátor v Moskvě), praktickou realizaci bezpečnostních opatření přenechal městskému hejtmanovi, generál-majoru Daniilu Vasiljeviči Dračevskému (1858-1918). Ten se úkolu chopil snad až příliš důkladně a Džunkovskij později kritizoval jeho přílišnou horlivost, díky níž se Petěrburg proměnil ve „vojenský tábor“.³⁴

„Díkybohu, všechno proběhlo klidně a spořádaně“

Oslavy oficiálně začaly 21. února v osm hodin ráno, ohlásila je dělová salva z Petropavlovské pevnosti.³⁵ Jednadvacet výstřelů bylo signálem pro pětadvacet procesí, která se vydala na pouť k sedmi katedrálám, tři hlavní směřovala ke Kazaňskému chrámu, kam měl později přijet i car. V čele procesí šli duchovní nesoucí ikony, v případě procesí vyšedšího ze sídla Svatého synodu to byla „zázračná“ ikona Panny Marie Počajevské, kterou do Petěrburgu přivezla pobočka Svazu ruského lidu z volyňské gubernie a volyňský biskup Vitalij.³⁶ Procesí za zpěvu státní hymny došla ke Kazaňskému chrámu, ikony byly umístěny do chrámu, účastníci procesí zůstali po dobu bohoslužby před chrámem se vztyčenými vlajkami.

Mše v Kazaňském chrámu byla prvním velikým okamžikem oslav. Celebroval ji antiochijský patriarcha Grigorij, který kvůli jubileu vážil dalekou cestu do Ruska. V chrámu, do něhož se vměstnalo na 4 000 lidí, se sešli představitelé všech vrstev ruské společnosti: ministři, vyšší státní úředníci, poslanci Státní dumy,

³³ Russkija vedomosti, č. 44, 22. 2. 1913, s. 2 (popis oslav v Moskvě), 5 (situace v Jaroslavl); V. DŽUNKOVSKIJ, *Vospominanija*, II, s. 151.

³⁴ V. DŽUNKOVSKIJ, *Vospominanija*, II, s. 147-148. Džunkovskij z pozice 1. náměstka ministra vnitra řídil nejen četnictvo, ale i tajnou policii. Odmítal běžné provokační praktiky a chtěl, aby policie více jednala na bázi legality. Proto podnikl během roku 1913 řadu reformních kroků a personálních změn, které se ale setkávaly s nesouhlasem zkušených policejních důstojníků. Ti tvrdili, že „moralista“ Džunkovskij oslabuje schopnost policie vypořádat se s revolučním hnutím. Srov. J. W. DALY, *The Watchful State*, s. 136-158; V. DŽUNKOVSKIJ, *Vospominanija*, II, s. 126-130, 135-136, 217-218, 222-223, 275, 285, 289.

³⁵ Ještě před oficiálním zahájením oslav, odpoledne 20. února, byla za přítomnosti celé carské rodiny (včetně velkoknížat) odsloužena zádušní mše v Petropavlovském chrámu, kde byli pohřbeni příslušníci romanovského rodu. Srov. Vladimir DŽUNKOVSKIJ, *Vospominanija*, II, s. 148; *Dnevnik imperatora Nikolaja II*, Moskva 1991, s. 384.

³⁶ *Pravyje partii*, II, s. 305. VI. Všeruského sjezdu ruského lidu se ale „Volyňci“ neúčastnili, neboť patřili k Dubrovinskému Svazu ruského lidu, který sjezd bojkotoval.

členové Státní rady a senátoři, zahraniční diplomaté, maršálové šlechty, zástupci měšťanstva, volostní staršínové.³⁷ V zadní části chrámu stáli zástupci Finského velkoknížectví a neruských národů impéria.³⁸ Nechybělo ale mnoho a oslavy začaly nepříjemným konfliktem. Podle předsedy Státní dumy Michajla Rodzjanka totiž došlo ke sporu o místo vyhrazené pro poslance. V stanoveném pořádku měli zaujmout místo za členy Státní rady a dokonce až za senátory. Rodzjanko to razantně odmítl a po jeho naléhání u vrchních ceremoniářů barona Korfa a hraběte Tolstého poslanci získali lepší místo na úkor senátorů.³⁹ Zničehonic se ale na tomto místě objevil Rasputin. Následovala krátká hádka, během níž nekompromisní Rodzjanko přinutil Rasputina opustit chrám.⁴⁰

Obr. 2: Příjezd carského průvodu před Kazaňský chrám.
(Niva, č. 10, 9. 3. 1913, s. 197)

³⁷ Volostní staršínové stáli v čele rolnické samosprávy na úrovni volosti (správní jednotky sdružující několik občin, zpravidla však ne více jak 3 000 lidí) a předsedali rolnickým volostním soudům. Do úřadu byli voleni občinami a potvrzováni státním úředníkem, tzv. zemským velitelem (dosazovaným ministerstvem vnitra). Srov. heslo *Volost'*, in: *Enciklopedičeskij slovar*, vol. VII, St. Petěrburg 1892, s. 93-98.

³⁸ V. DŽUNKOVSKIJ, *Vospominanija*, 149-150; Prinz Roman ROMANOW, *Am Hof des letzten Zaren. Die glanzvolle Welt des alten Russland*, Nikolai Romanow – Dimitri Romanow (edd.), München 2005, s. 254.

³⁹ M. RODZJANKO, *Krušenije imperii*, s. 79.

⁴⁰ Tamtéž, s. 79-81; R. WORTMAN, *Scenarios of Power*, s. 386; Robert K. MASSIE, *Nicholas and Alexandra*, New York 1967, s. 225.

Mše začala v jedenáct hodin. Velkoknížata přicházela do chrámu většinou během jejího průběhu a car vyrazil ze Zimního paláce až v poledne. Carský konvoj doprovázený dvěma setninami kozáků v šarlatových uniformách sestával ze tří kočárů, v prvním jeli Mikuláš s carevičem Alexejem, v druhém carevna Alexandra a carevna – matka Marie Fjodorovna a v třetím čtyři dcery. Konvoj projížděl po Něvském prospektu lemovaném jásajícími davy. Ochranu zajišťovali gardové plučky a kadeti z vojenských škol.⁴¹

Carskou rodinu na chrámovém schodišti uvítal petěrburský metropolita Vladimír, car poté v doprovodu čestné stráže ze členů svity přešel na tzv. carské místo v katedrále, kde stál mramorový trůn. Byl přečten carský manifest, sepsaný ministrem zemědělství Alexandrem Vasiljevičem Krivošejnem (1857-1921). Manifest zdůraznil jednotu cara a lidu (uvedl ji jako hlavní příčinu překonání smuty), car v něm oznamoval úmysl vést stát „*v jednotě s lidem*“, aby vzrostlo „*národní cítení*“. Text nezmiňoval žádnou státní instituci, Mikuláš záměrně vyškrtl Krivošejnem zmíněnou Dumu. Zůstal pouze car a lid.⁴²

Mše proběhla bez většího vzrušení a v půl druhé se již carská rodina vrátila stejnou cestou do Zimního paláce. Oslavy poté pokračovaly slavnostní audiencí v Zimním paláci, na které byla přítomná širší romanovská rodina, přijela i řada velkokněžen provdaných do ciziny. Audience se konala v Koncertním sálu, kde na cara čekali s blahopřáními vyšší státní úředníci, dvořané a četné delegace, celkem asi 1500 osob. Nechyběli členové rodů podepsavších manifest povolávající Michaila Romanova na carský trůn: knížata Trubeckoj, Golicyn, Lobanov-Rostovskij, Putjatin. Blahopřání předali nejprve senátoři, poté ministři a další. Předsedové Státní rady a Státní dумы darovali carovi ikony, Rodzjanko také pronesl zdravici. Všichni v řadě postupovali sálem, před carem, který každému potřásl rukou, se uklonili a pokračovali k carevnám, jimž políbili ruku a poté opustili sál. Vysoce formální ceremonie trvala do půl šesté a podle vzpomínek knížete Romana Petroviče byla dvakrát narušena: v prvním případě car porušil etiketu, když vyšel vstříc jakémusi staříkovi o holích, poněkud nešťastnému z představy dlouhého čekání v řadě, stiskl mu ruku a předal jej ceremoniáři, jenž ho dovedl k carevnám. Druhé přerušení mělo komický ráz a zavinil je nejmenovaný poslanec Státní dумы, voutsatý rolník. „*Když vstoupil, úplně ztratil hlavu. Nějak se mu podařilo předat carovi blahopřání. Když potom šel k carevně – matce, úplně ztuhnul a zůstal jako zkamenělý. Nádhera carských komnat a vážnost slavnosti v něm patrně probudily pocit, že je v chrámu. Jak spatřil carevnu – matku, která se svými diamanty zářila jako drahocenná ikona, pokřičoval se a padl na kolena. Neviděl jsem, co se dělo dál, ale moje sestřenice Irina Alexandrovna stojící vedle Nadi [Naděžna Petrovna, sestra Romana Petroviče – pozn. aut.] a mne se začala nahlas hihňat, na což okamžitě zareagovala teta Marie Alexandrovna, sestra Alexandra III. Bleskurychle se oto-*

⁴¹ *Dnevniky Nikolaja II.*, s. 384; V. DŽUNKOVSKIJ, *Vospominanija, II*, s. 149-150; R. WORTMAN, *Scenarios of Power*, s. 386.

⁴² R. WORTMAN, *Scenarios of Power*, s. 387.

čila, ohrnula svůj malý nos, a přísně zahrozila prstem – ne Irině, ale zcela nevinné Nadě.“⁴³

V pátek 22. února se v Zimním paláci odehrály další dvě velké audience. Dopoledne v Koncertním sále car s carevnou – matkou přijali deputace šlechty, zemstev, měst a různých učených společností. V pět hodin odpoledne proběhlo přijetí diplomatického sboru. Večer Mikuláš a Alexandra s nejstarší dcerou Olgou navštívili Mariinské divadlo. Jak bylo při slavnostních příležitostech obvyklé, hrála se Glinkova opera *Život za cara*, přičemž ve finální scéně, obsahující sbor *Slavsja*, neoficiální ruskou hymnu, vystupovali na scéně všichni členové divadelního sboru a ke zpěvu se spontánně připojovalo i publikum.⁴⁴

Následujícího dne se car věnoval především čtení pozdravných telegramů, od 20. února jich dostal 1 050.⁴⁵ O půl jedné přijal volostní staršiny sezvané ze všech končin Ruska, pro něž byl připraven slavnostní oběd.⁴⁶ Hlavní událostí dne ale bezesporu byl ples v paláci Šlechtického shromáždění. Zorganizoval ho gubernský maršálek šlechty kníže Ivan Nikolajevič Saltykov, který také přivítal Mikuláše a Alexandru, doprovázené velkokněžnou Olgou a carevnou – matkou, chlebem a solí. Alexandra se na plese dlouho nezdržela, car s Olgou zůstali téměř do půlnoci. Ples se zjevně vydařil, hostů se sešlo na tři tisíce a všichni byli doslova uchvázeni okouzující velkokněžnou.⁴⁷

24. února petřburské oslavy skončily. Odpoledne car navštívil Národní dům, kde se ve dvou divadlech souběžně konala bezplatná představení pro 4500 studentů nejrůznějších škol. V sedm hodin večer Mikuláš přijal v Zimním paláci rolníky, pro které byla připravena slavnostní tabule ve třech sálech a Galerii roku 1812.⁴⁸

Při zběžném pohledu na program únorových oslav romanovského jubilea je patrné, že nebylo ničím výjimečné. Car a carevna sehráli svoji roli, bylo jim však vytýkáno, že bez nadšení a zaujetí. Při audienci v Zimním paláci si samarský maršálek šlechty Alexandr Nikolajevič Naumov a velitel carské ochranky Alexandr Ivanovič Spiridovič povšimli Mikulášovy „*překvapující nevšímavosti*“ k zástupcům šlechty a měšťanstva, včetně potomků signatářů manifestu z roku 1613. Mnoho lidí bylo údajně zklamáno carovým přístupem. Mikuláš si povídal s členy svity, a představitelů jednotlivých stavů si příliš nevšímal. Podle Naumova se ho jeden

⁴³ R. ROMANOW, *Am Hof*, s. 253-254. K průběhu audience srov. R. WORTMAN, *Scenarios of Power*, s. 387.

⁴⁴ Představení se mimo jiné účastnili i bucharský emír a chivský chán. *Dnevniky Nikolaja II*, s. 384; V. DŽUNKOVSKIJ, *Vospominanija*, II, s. 151-152.

⁴⁵ *Dnevniky Nikolaja II*, s. 384.

⁴⁶ V. DŽUNKOVSKIJ, *Vospominanija*, II, s. 152-153.

⁴⁷ Tamtéž, s. 154.

⁴⁸ V Galerii roku 1812 (postavené 1826) jsou umístěny portréty ruských vojenských hrdinů z napoleonských válek. Tamtéž, s. 154-155; *Dnevniky Nikolaja II*, s. 385.

šlechtic dokonce zeptal: „Řekněte mi Alexandře Nikolajeviči, když jsme prošli, byl tam, nebo ne?“⁴⁹

Carevna byla vystavena kritickému zraku veřejnosti ještě víc než car, bezpochyby i proto, že nebyla příliš oblíbená pro svůj německý původ, byla jí vyčítána choroba careviče (dědičná hemofilie) a neadekvátní přízeň, kterou projevovala Rasputinovi. Její určitá zdrženlivost během oslav tedy přirozeně vynikla. Alexandra Fjodorovna sice večer přišla na galapředstavení *Života za cara* v Mariinském divadle, ale vzdálila se hned po 1. dějství, což publikum přijalo nelibě.⁵⁰

Carevnu jistě limitovala duševní vyčerpanost. Sužovala ji dlouhodobá starost o zdraví syna, měla sklon podléhat depresím a navíc nikdy neměla v oblibě velkolepé dvorní slavnosti. I proto se neúčastnila všech audiencí a zastupovala ji carevna matka.⁵¹ Na plese v Šlechtickém shromáždění „vypadala tak nemocně, že se sotva držela na nohou ... Všiml si jí car bavící se na druhém konci sálu a přispěchal k ní právě včas, aby ji odvedl a předešel jejímu omdlení na veřejnosti“.⁵² Ke klidu carevny určitě nepřispělo, že v první den oslav onemocněla velkokněžna Taťána.⁵³

Mikuláš se pečlivě účastnil všech naplánovaných akcí, současně však ani během oslav nezměnil své zvyky. Každý den si našel čas na pravidelnou procházku v parku, buď s dětmi, nebo sám. Ani on se necítil nejlépe uprostřed dvorské společnosti a vždy dával přednost úzkému rodinnému kruhu, manželku a děti hluboce miloval.⁵⁴ Máme ale všechny důvody věřit, že vnitřně jubileum dynastie intenzivně prožíval. O velikonocích věnoval Alexandře vajíčko Fabergé, na němž byli zobrazeni všichni romanovští carové s manželkami, uvnitř vajíčko skrývalo glóbus s dvěma do zlata zasazenými mapami ruského impéria – jedna zobrazovala Rusko v roce 1613, druhá v současných hranicích.⁵⁵

Oslavy jubilea nesly na první pohled nadstranický ráz, ve skutečně ale ultrapravicové monarchistické strany dostaly řadu privilegií. Od 19. února se v Petěrburgu konal VI. všeruský sjezd ruského lidu. Dominovaly dvě dlouhodobě nejsilnější strany, Svaz ruského lidu a Svaz archanděla Michaela. Předsedou Sjezdu

⁴⁹ R. WORTMAN, *Scenarios of Power*, s. 388. Kníže Roman Petrovič naopak v pamětech uvádí, že car „každému stiskl ruku“. R. ROMANOW, *Am Hof*, s. 253.

⁵⁰ Rakousko-uherský velvyslanec hrabě Thurn si povšiml, že carevna vypadala „nezdravě“. Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien (dále jen HHSTa), Ministerium des Äusseren, P. A. X Russland 1849-1918, karta č. 139. Berichte. Weisungen, Varia 1913. Thurn Berchtoldovi, 2. 3. 1913. Dále srov. R. MASSIE, *Nicholas and Alexandra*, s. 226; R. WORTMAN, *Scenarios of Power*, s. 388.

⁵¹ *Dnevniky Nikolaja II*, s. 384; *Vospominanija velikoj knjagine Marii Pavlovny*, Moskva 2003, s. 134.

⁵² R. MASSIE, *Nicholas and Alexandra*, s. 226; cituje bez přesného určení dvorní dámu baronku Buxhoeveden.

⁵³ *Dnevniky Nikolaja II*, s. 384-385.

⁵⁴ A. MOSOLOV, *Pri dvore*, s. 24-26.

⁵⁵ R. MASSIE, *Nicholas and Alexandra*, s. 226. Vajíčka Fabergé představovala tradiční velikonoční dárek cara carevně od roku 1885. Zvyk zavedl Alexandr III. a pozoruhodné je, že i tento svým způsobem banální, byť řemeslně mistrně vyrobený dekorativní předmět ve svém uměleckém provedení reflektoval oficiální státní ideologii. Srov. R. WORTMAN, *Scenarios of Power*, s. 307-308.

byl zvolen A. A. Rimskij-Korsakov, místopředsedy předáci zmíněných dvou stran Nikolaj Jevgenjevič Markov (1866-1945) a Vladimir Mitrofanovič Puriškevič (1870-1920), oba poslanci Státní dumy. Dalšími místopředsedy byli zvoleni člen předsednictva Ruského shromáždění hrabě N. F. Gejden a jelizavetgradský biskup Anatolij.⁵⁶ Monarchisté se ve velkém počtu zúčastnili procesí ke Kazaňském chrámu 21. února a obsadili přední místa před chrámem, kde vítali cara. V následujících dnech přenesli své zasedání do Michajlovské jízdárny. Hlavní projevy pronesli Puriškevič, Ioann Ioannovič Vostorgov (1866-1918), Markov, P. V. Novickij. Populární řečník Puriškevič hovořil proti ústavě, kritizoval liberály a předsedu Státní dumy Rodzjanka za „falešnou loajalitu“ a provolával slávu samoděržaví: „Car Imperátor se za své činy zpovídá pouze před Bohem a svým svědomím!“⁵⁷ Neoddělitelnost samoděržavného cara a Ruska zdůraznil také Markov: „Kde není samoděržaví, tam se lidu děje křivda. Proto, jestliže chcete národní blaho, musíte strážít carské samoděržaví jako oko v hlavě“.⁵⁸ Tradiční byly antisemitské výpady.⁵⁹ Sjezdové jednání střídal kulturní program. Byly promítány filmy s historickou tematikou, především snímky o nástupu Romanovců na ruský trůn, orchestr v pravidelných intervalech hrál státní hymnu, vystupovaly také orchestry hráčů na balalajku a gusle. Divácky vděčné byly živé obrazy: Minin, Požarskij a apoteóza Ruska. 23. února se sjezd přesunul do Alexandrovského divadla, kde bylo odehráno 2. a 4. dějství dramatu *Kuzma Minin Suchoruk* od Ostrovského, opět za bouřlivých ovací publika. Během představení sedmadvacetkrát zazněla státní hymna a osmadvacetkrát závěrečný sbor „Slavsja“ z *Života za cara*.⁶⁰ Téhož dne byl VI. sjezd všeruského lidu slavnostně ukončen.

Největší pocty se ale monarchistům teprve mělo dostat. 24. února jim bylo umožněno vstoupit do Zimního paláce a přihlížet průchodu carské rodiny ze soukromých pokojů ke slavnostní tabuli. Na 1 300 členů Svazu ruského lidu a Svazu archanděla Michaela se tak ocitlo v bezprostřední blízkosti cara. Jak k tomu došlo, popisuje podrobně generál Džunkovskij.⁶¹ Podle jeho tvrzení se monarchisté vytvále dožadovali audience u cara. Vždy byli odmítnuti. Když ale Mikuláš přijímal 21. února delegace, mezi jinými i poslanců Státní dumy, všiml si Puriškeviče a pronesl: „Viděl jsem Vás na náměstí.“ Nato se Puriškevič obrátil k carovi a požádal ho o audienci. Car odpověděl: „Uvidíme.“ Puriškevič se obratem začal dožadovat u ministra dvora Frederikse „vyplnění nejvyšší vůle“ a žádal přijetí v Zimním paláci. U dvora nevěděli jak postupovat a rozhodli se pro kompromis: monarchistické organizace mohly vytvořit špalír v sálech, kterými procházel car, ale nesměly mu cokoli předávat ani pronášet projevy. Výsledek neuspokojil

⁵⁶ *Pravyje partii*, II, s. 305.

⁵⁷ Tamtéž, s. 316.

⁵⁸ Tamtéž, s. 317.

⁵⁹ Tamtéž, s. 308, 315-16.

⁶⁰ Tamtéž, s. 318.

⁶¹ Džunkovskij s přítomností monarchistů nesouhlasil a domníval se, že v této podobě nebyla příjemná ani carovi. Srov. V. DŽUNKOVSKIJ, *Vospominanija*, II, s. 155-156.

nikoho, byť monarchisté se „návštěvou u cara“ pyšnili, a když kolem nich Mikuláš procházel, dávali svou přítomnost halasně najevo výkřiky „Hurá“ a „Bože, chraň cara“.⁶² Carský dvůr tím již po několikáté projevil slabost vůči tlaku ultrapravice a bezpochyby si tím uškodil.

Obr. 3: Výzdoba S.-Petěrburgu během oslav jubilea – budova Státní banky v Sadové ulici. Na bráně vidíme vyobrazení tzv. Monomachovy čapky (vlevo) a carské imperiální koruny (vpravo), mezi nimi dvouhlavý orel – erb Romanovců a současně státní znak Ruska. (Niva, č. 10, 9. 3. 1913, s. 199).

Bylo by jistě přehnané tvrdit, že slavnostní atmosféra ovládla všechno obyvatelstvo města. Petěrburg byl vyzdoben symboly a emblémy vztahujícími se k Romanovcům a zdůrazňujícími jejich jednotu s ruskou říší, nejbohatší výzdoba ale byla pouze v centru a na trase carského průvodu: na Palácovém náměstí, Něvském prospektu, Mořské ulici a v okolí Kazaňského chrámu. Součástí oslav jubilea byly i lidové veselice. Úřady ale nechtěly z bezpečnostních důvodů masová shromáždění v centru, bylo tedy vybráno šest míst na periferii. Zábava nijak nevybočovala z běžných zvyklostí doby, konaly se různé hry, návštěvníci mohli zhlédnout panoramata, živé obrazy či laternu magiku s obrázky z historie romanovské dynastie. Kapely hrály vojenskou hudbu, obligátní úrovky z *Života za cara* a popu-

⁶² *Pravyje partii*, II, s. 321-322.

lární lidové písně. Došlo i na rafinované a nákladné světelné efekty – bengálská světla, ohňostroji a jiné. Ve snaze předejít nepokojům a nedovolit opakování neštěstí, k němuž došlo při oslavách carské korunovace na Chodynce v roce 1896, nebylo na volném prostranství rozdáváno jídlo ani žádné dárky.⁶³ Návštěvníci se mohli najít v kavárnách, kde se podával i čaj. Každé místo střežil jeden pěší pluk, oddíl kozáků a sedmdesát policistů. Lidové zábavy proběhly bez konfliktu.⁶⁴

Car měl po skončení petěrburských oslav všechny důvody ke spokojenosti a do deníku si poznamenal: „*Dav byl veselý, připomínal mi korunovaci. [...] Chvála Bohu, že jsme mohli oslavit dny třisetleté vlády romanovské dynastie tak vhodným a oslnivým způsobem*“.⁶⁵

Nahoru po matičce Volze

Oslavy romanovského jubilea pokračovaly v květnu cestou po horní Volze, završeny měly být v Moskvě. Stanovená trasa měla symbolický význam. Do značné míry kopírovala cestu, po níž směřovali v roce 1612 Kuzma Minin a kníže Dmitrij Požarskij na pomoc Moskvě obsazené polským vojskem. Navíc procházela městy, jež hrála významnou roli v ruských dějinách, byla spojena s mnohými panovníky středověké Rusi a v případech jako byla Kostroma se jednalo o původní romanovské patrimonium. V mnoha směrech tedy šlo o návrat ke kořenům. Car některá města navštívil již dříve, v roce 1881 tudy projížděl coby novopečený následník trůnu, v Nižním Novgorodu byl v roce 1896 přítomen na Všeruské průmyslové a umělecké výstavě.⁶⁶ Pro carevnu to bylo první setkání se starými ruskými městy a zjevně se na cestu těšila, nejvíce ji zajímaly kláštery, a jelikož jich nakonec carská rodina během deseti dnů navštívila čtyřiačtyřicet (!), generál Bogdanovič cestu popsal jako „*náboženskou pout*“.⁶⁷ Itinerář návštěvy jednotlivých měst byl hodně podobný: mše, přijetí zástupců jednotlivých stavů, přičemž zvláštní důraz byl kladen na kontakt s rolníky. Proto byly pořádány obědy pro volostní staršiny a car s nimi vždy prohodil několik slov. Nezbytné byly prohlídky pamětihodností, na prvním místě klášterů. Opět byla věnována velká péče ochraně panovníka. Musela být zajištěna bezpečnost cara, ovšem ne na úkor úspěchu oslav. Veřejnost měla mít možnost vidět panovníka zblízka. Generál Džunkovskij podnikl inspekční cestu po guberniích horního Povolží 13. – 25. března a potom ještě 1. – 6. května a všechna bezpečnostní opatření konzultoval s ministerstvem carského

⁶³ K neštěstí na Chodynce, při kterém zahynulo několik tisíc lidí, srov. R. WORTMAN, *Scenarios of Power*, s. 343-346; Radomír VLČEK, *Korunovace cara Mikuláše II. a tragédie na chodynském poli jako obraz ruského konzervatismu 19. století*, Slovánský přehled, 3 (1997).

⁶⁴ V. DŽUNKOVSKIJ, *Vospominanija*, II, s. 150; R. WORTMAN, *Scenarios of Power*, s. 388-389.

⁶⁵ *Dnevnik imperatora Nikolaja II*, s. 385

⁶⁶ S. M. von PROPPER, *Was nicht in die Zeitung kam. Erinnerungen des Chefredakteurs der „Birschewyja Wedomosti“* S. M. Propper, Frankfurt 1929, s. 226.

⁶⁷ R. WORTMAN, *Scenarios of Power*, s. 389.

dvora. Jelikož část cesty měl car absolvovat na parníku, bylo dohodnuto omezení obchodní a civilní plavby po Volze.⁶⁸

Prvním městem, které car navštívil, byl Vladimir. Carský vlak dorazil na městské nádraží krátce po poledni 16. května. Po přehlídce 9. sibiřského pluku granátníků carská rodina odjela do Uspenského chrámu (založen v 70. letech 12. století knížetem Andrejem Bogoljubským), kde se po krátké bohoslužbě poklonila ikoně Panny Marie Vladimírské. Jednalo se o kopii starší ikony, podle legendy namalované apoštolem Lukášem. Carská rodina se zastavila u hrobu knížete Andreje Bogoljubského a odjela do Dmitrijevského kláštera. Zatímco carevna a carevič se odtud vrátili na nádraží a pokračovali vlakem do Bogoljubova, car s dcerami se v klášteře zdrželi několik hodin, a poté se vydali automobilem do Suzdalu. Po cestě je vítal lid, který se sešel z celé gubernie i ze vzdálenějších krajů. Mezi Vladimírem, Suzdalem a Bogoljubovem procházela církevní procesí, pobíhaly tudy děti z vesnických škol a na křižovatkách cest vesničanky podle staroruského zvyku stavěly stoly s chlebem a solí. V Suzdalu car stihl navštívit Rožděstvenský chrám s hrobem sv. Fjodora, Rizopoloženský klášter s ostatky sv. Jepronisie, Spaso-Jevfimijevskij klášter, kde byl pohřben kníže Dmitrij Požarskij, a nakonec Pokrovský ženský klášter, stojící na druhém břehu řeky Kamenky. Zde popil čaj s představenou kláštera, zatímco pro členy svity nechal připravit občerstvení gubernský maršálek šlechty Chrapovickij. Vpodvečer carský konvoj pokračoval do Bogoljubova, středověkého městečka a kláštera. Klášter si zachoval původní opevnění a částečně i palác knížete Andreje Bogoljubského. Kníže byl zakladatelem kláštera, podle legendy se mu zde zjevila Panna Marie. Z paláce se zachovaly pouze některé pokoje a kaple, v níž byl kníže Andrej zavražděn 29. 6. 1174.⁶⁹ Na místo car dorazil v osm hodin večer, zúčastnil se krátké bohoslužby, prohlédl si klášter a zbytky paláce. Car ještě stihl přijmout několik deputací místního obyvatelstva, a jelikož se začalo stmívat, odjel na železniční stanici, kam mezitím přijely oba carské vlaky.⁷⁰

Vlaky delší část noci stály v stanici Gorochovec, do Nižního Novgorodu přijely v deset hodin dopoledne 17. května. Nižní Novgorod představoval v roce 1612 centrum odporu proti Polákům, byl rodištěm Kuzmy Minina (jeho hrob v katedrále carská rodina navštívila) a každoročně se zde konaly obrovské trhy, největší v celé Evropě. Kromě toho byl místem, kam ruští carové poměrně často

⁶⁸ V. DŽUNKOVSKIJ, *Vospominanija*, II, s. 163-170, 174-176, 185.

⁶⁹ O knížeti Andreji Bogoljubském srov. Martin DIMNIK, *The Rus' Principalities (1125-1246)*, in: *Cambridge History of Russia*, vol. 1, s. 105, 108, 110-112. K Pokrovskému klášteru srov. Alexej Iljič KOMEČ, *Russkije monastyri. Istorija i kultura X – XVII stoletija*, Moskva 2001, s. 134-141.

⁷⁰ Jako obvykle carský konvoj tvořily dva vlaky. V jednom cestovala carská rodina s doprovodem, v druhém členové svity, úředníci ministerstva dvora a další. *Dnevnik Nikolaja II*, s. 399; V. DŽUNKOVSKIJ, *Vospominanija*, s. 192-193.

jezdili při „okružních cestách“ impériem.⁷¹ I zde čekalo carskou rodinu srdečné uvítání. Hlavní veřejnou událostí se stalo položení základního kamene pomníku Minina a Požarského (podle projektu sochaře Simonova). Poté následovala vojenská přehlídka a car přijal 253 volostních staršinu nižegorodské gubernie. Teprve po rolnících se dostaly na řadu další deputace. Car ještě souhlasil, že si prohlédne nedávno dokončenou budovu místní pobočky Státní banky, vystavěnou v staroruském stylu, a poté rodina společně navštívila Šlechtický dům.⁷²

Obr. 4: Car hovoří s volostními staršiny nižegorodské gubernie (Niva, č. 23, 8. 6. 1913, s. 457)

Z Nižního Novgorodu se měla carská rodina dále plavit po Volze, připraven byl pro ni parník *Mežeň*. Svita a další členové doprovodu cestovali na lodi *Car Michail Fjodorovič*, jinak sloužící jako řadový volžský parník, a dvou erárních plavidlech. Ještě než se nalodili na *Mežeň*, uvítala je v přístavu početná deputace volžských loďařů, kteří jim předali řadu darů. Večer byla na *Michailu Fjodoroviči* uspořádána galavečeře, z carské rodiny ale přišel pouze Mikuláš s Olgou a Taťanou. Součástí banketu bylo i elektrické osvětlení přístaviště a všech v něm se nacházejících lodí. Před půlnocí se vrátili na *Mežeň* a za provolávání slávy, zvuků státní hymny a zpěvu oblíbené lidové písně *Vniz po maťuške po Volge* vypluli proti proudu ke Kostromě.⁷³

Na lodi se car nacházel ve společnosti takřka totožné s tou v petěrburských palácích. Obklopovala ho rodina, důstojníci ochranky, úředníci ministerstva carského dvora a pobočníci ze svity. Kromě předsedy vlády Kokovcova, ministra dvo-

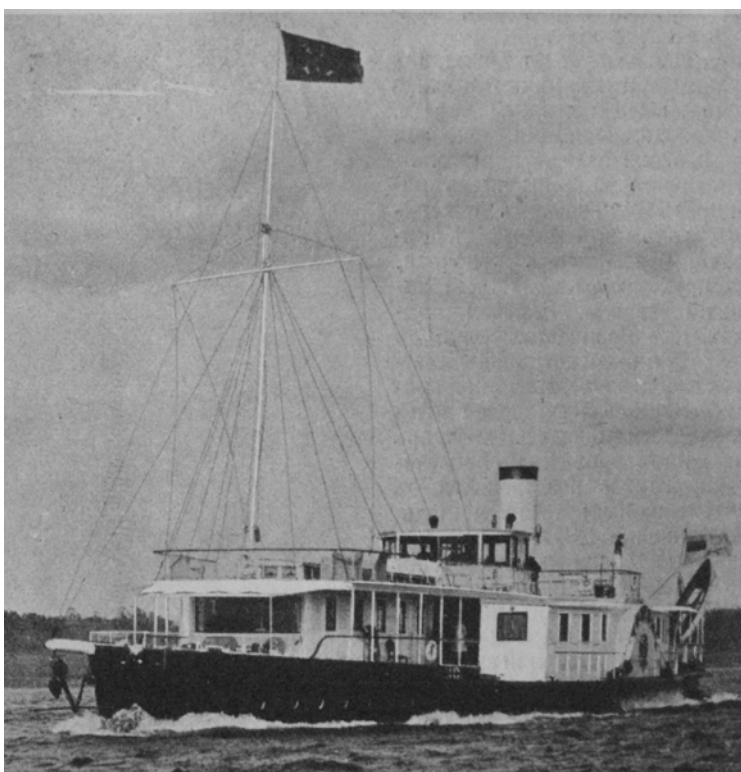
⁷¹ Mikuláš I. v roce 1834 a 1836, Alexandr II. v roce 1858, Alexandr III., ještě jako carevič, v roce 1865 a Mikuláš II. v roce 1896. K vývoji města srov. Catherine EVTUKHOV, *Nizhnii Novgorod in the Nineteenth Century: Portrait of a City*, in: *The Cambridge History of Russia*, vol 2, s. 264-283.

⁷² Niva, č. 24, 15. 6. 1913, s. 477; V. DŽUNKOVSKIJ, *Vospominanija*, II, s. 194-195.

⁷³ *Dnevnik Nikolaja II*, s. 400; V. DŽUNKOVSKIJ, *Vospominanija*, II, s. 195-196.

ra Frederikse, ministra dopravy Ruchlova a ministra vnitra Maklakova nebyl oficiálně pozván nikdo z členů vlády. Oslav se účastnit mohli, ale dopravu si museli zajistit sami. I Kokovcov měl štěstí, že se s ním Ruchlov podělil o služební automobil a při plavbě po Volze o ministerský parník, když se ministerstvo dvora odmítlo o vládní kolegy postarat.⁷⁴

Při plavbě mohl car pozorovat vítací ceremonie na obou březích řeky; vesnice byly (za organizační péče ministerstva vnitra) vyzdobeny triumfálními oblouky s květinami a nápisy „Bože, chraň cara“. Na březích jásali rolníci, někteří neváhali vlézt po pás do vody, aby uviděli cara. Když se flotila přiblížila k některému městu, začaly vyzvánět kostelní zvony, podél řeky procházela procesí. Rolníci padali na kolena, křižovali se a v slzách provolávali carovi slávu.⁷⁵ Cara ale spatřil málokterý z nich, neboť flotila z časových důvodů nikde nezastavila a zakotvila až před Kostromou.

Obr. 5: Parník Mezeň, na kterém se plavila carská rodina po Volze (Niva, č. 24, 15. 6. 1913, s. 477)

⁷⁴ Vladimír Nikolajevič KOKOVCOV, *Iz moego prošlogo*, vol. 2, Paris 1933, s. 155.

⁷⁵ *Dnevniky Nikolaja II*, s. 400; R. WORTMAN, *Scenarios of Power*, s. 390.

Obr. 6: Ipatjevský klášter v Kostromě. Pohled na Uspenskij chrám.
(Niva, č. 7, 16. 2. 1913, s. 121)

Návštěva Kostromy měla několikanásobný význam. Město založené v druhé polovině 12. století patřilo do původního romanovského patrimonium, ve zdejší Ipatjevském klášteře se Michail Romanov skrýval před polskými vojsky a zde přijal v roce 1613 carskou korunu. Navíc Mikuláš přijížděl do města vůbec poprvé. Oslavy v Kostromě tedy byly naplánovány jako určité završení cesty po Volze, zúčastnit se jich měla i širší romanovská rodina. Při uvítací ceremonii gubernátor Petr Petrovič Stremouchov pozdravil cara a přednesl zprávu o stavu gubernie. Následovaly delegace volostních staršinů kostromské gubernie a vítání chlebem a solí. Ještě před vlastní návštěvou města se carský průvod vydal do Ipatjevského kláštera (založen roku 1239).⁷⁶ Zde se carská rodina setkala s potomky účastníků Velkého poselstva z roku 1613, včetně Šeremetěvů a Golovinů. Před klášteřem se opakovala scéna z roku 1613, kdy stejně jako Michail Romanov i Mikuláš poklekl před ikonou Panny Marie Fjodorovské, políbil ji a dostalo se mu požehnání od rjazaňského biskupa Tichona. Scéně přihlíželi rolníci, kteří se při pohledu na cara křižovali, padali na kolena a mnoho z nich propuklo v pláč.

⁷⁶ Ke klášteru srov. A. KOMEČ, *Russkije monartyri*, s. 177-186.

V klášteře, v Uspenském chrámu, se konala krátká bohoslužba, přítomni na ni byli kromě carské rodiny členové Státní rady, úředníci carského dvora, ministři, členové svity, dále šlechtici a úředníci kostromské gubernie a potomci členů Velkého poselstva. Součástí kláštera byly také tzv. komnaty Michaila Romanova (v nich v roce 1612 žil), kde si carská rodina prohlédla sbírku ikon a zlatých a stříbrných předmětů.⁷⁷

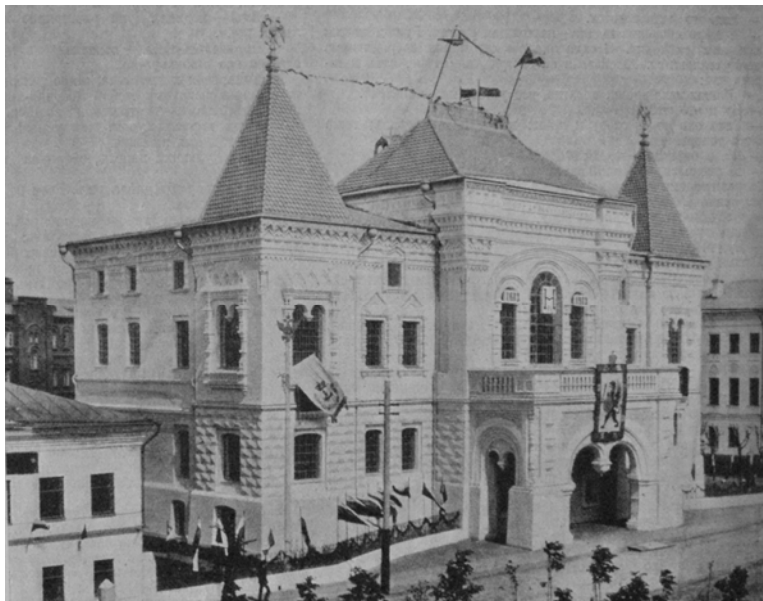

Obr. 7: Carská rodina při odchodu z Ipatjevského kláštera.
(Niva, č. 24, 15. 6. 1913, s. 479)

Odpoledne oslavy pokračovaly v samotné Kostromě. Při cestě z přístaviště do centra města projížděl carský konvoj špalírem školáků a rolníků; ti přišli z širokého okolí a byli ubytováni na okraji města. Průvod se zastavil v nově zřízeném Romanovském muzeu, poté následovala recepce uspořádaná kostromskou šlechtou. Gubernské shromáždění šlechty při té příležitosti shromáždilo úctyhodný „romanovský“ kapitál 500 tisíc rublů, určený na „vzdělávací účely“.⁷⁸

⁷⁷ *Dnevniky Nikolaja II*, s. 401; V. DŽUNKOVSKIJ, *Vospominanija*, II, s. 197-198.

⁷⁸ V. DŽUNKOVSKIJ, *Vospominanija*, II, s. 198. Richard Wortman píše, že během recepce došlo k incidentu, když gubernský maršálek šlechty Zuzin pronesl uvítací řeč v „jasně opozičním duchu“. Car reagoval nelibě, carevna se poté ostentativně bavila pouze z manželkou gubernátora, Zuzinovu

Obr. 8: Romanovské muzeum v Kostromě
(Niva č. 27, 20. 7. 1913, s. 532)

Nadšení veřejnosti z carova příjezdu předčilo všechna očekávání. I předseda vlády Kokovcov byl uchvácen duchem oslav.⁷⁹ Od osmi hodin večer se na parníku *Car Michail Fjodorovič* konala galaveče za přítomnosti všech členů carské rodiny, vyšších státních úředníků, představitelů městské správy a stavovských delegací. Slavnostní atmosféru ještě zdůraznilo rafinované elektrické osvětlení města a ohňostroj. Souběžně na druhé straně města probíhala lidová veselice, na níž vystupovali klauni, kouzelníci, „ruský orchestr“ hrál úryvky z *Života za cara* a herci z Petěrburgu předváděli příběh Ivana Susanina v divadle zřízeném *Společností střízlivosti*. Stejně jako v Petěrburgu *Společnost střízlivosti* hostila návštěvníky jídlem a čajem.⁸⁰

Druhý den v Kostromě se v mnoha ohledech stal vrcholem celého jubilea. Od rána do noci byly ulice města zaplněny nadšeným davem provolávajícím slávu carovi, nikde nedošlo k nejmenšímu incidentu. Ráno začalo mší v Uspenském chrámu. Poté car s carevnou za zpěvu sboru položili základní kameny romanovského pomníku a zhlédli přehlídku Jerevanského a 183. Pultuského pěšího pluku. Carevna s dětmi odjela do Bogojavlenského ženského kláštera a car do domu gu-

choť ignorovala. Wortman ale neuvádí pramen, v pamětech Džunkovského ani v carově deníku podobná událost zachycena není. Srov. R. WORTMAN, *Scenarios of Power*, s. 392.

⁷⁹ V. KOKOVCOV, *Iz moego prošlogo*, II, s. 169.

⁸⁰ R. WORTMAN, *Scenarios of Power*, s. 393.

bernátora. Tam v zahradě přijal několik významných osobností gubernie, volostní staršiny a setkal se s *bělopašci*, rolníky, kteří byli přímými potomky Ivana Susanina. Žili v okolí Kostromy a na věčné časy byli osvobozeni od daní. Setkání s nimi zdůraznilo susaninovskou legendu, která přesně odpovídala Mikulášovu přesvědčení o duchovním spojení mezi ním a lidem. Potom se car sešel s důstojníky Pultuského pluku a vrátil se na *Mežeň*, kde posvětil. Oficiální program pokračoval ještě v pozdním odpolední, Mikuláš mimo jiné navštívil novou budovu Červeného kříže a prohlédl si guberniální výstavu v Městském pavilónu, připravenou zemstvem. Vše bylo „zajímavé, ale unavující“.⁸¹

Obr. 9: Potomci Ivana Susanina, *bělopašci*, ve vesnici Korobovo.
(Niva, č. 6, 9. 2. 1913, s. 112)

Mikuláš byl zjevně dojatý a vše, co v Kostromě spatřil, pokládal za zřetelný projev oddanosti lidu. Inscenace oslav oslnila i zahraniční návštěvníky; vévoda Karl Michael von Mecklenburg-Strelitz (1863-1934) nedokázal zadržet slzy: „*Jaká to musí být radost být panovníkem takových lidí!*“ Nejmenovaný zahraniční atašé údajně prohlásil: „*Jaká síla! Jaká jednota národního cítění! Všechny naše ústavy nejsou nic ve srovnání s tím, co vidíme.*“ Z carova doprovodu zapochyboval pouze velkokníže Nikolaj Michailovič: „*Jsou úplně stejní jako v 17. století, když zvolili Michala carem. Úplně stejní. To je špatné, nemyslíš?*“ Car mlčel.⁸²

⁸¹ *Dnevniky Nikolaja II*, s. 401; V. DŽUNKOVSKIJ, *Vospominanija*, II, s. 199-201.

⁸² R. WORTMAN, *Scenarios of Power*, s. 393.

Obr. 10: Příjezd carského průvodu na Susaninovo náměstí v Kostromě (20. května 1913).
(Niva, č. 24, 15. 6. 1913, s. 479)

Následující tři dny tvořily jakousi mezihru před všemi očekávanou návštěvou Moskvy, o volnějším tempu však nemohlo být řeči. 21. května se carská rodina nacházela v Jaroslavlí, odtud pokračovala vlakem do Rostova (22. května). V obou městech se odehrály obligátní uvítací rituály a na programu byla především návštěva církevních objektů. V Jaroslavlí na prvním místě Spasského kláštera, kde pobýval Michail Fjodorovič Romanov při cestě z Kostromy do Moskvy. V Rostově si car s dětmi (bez carevny, která se necítila dobře a celý den proležela) se zájmem poslechl zvonkohru v Uspenském chrámu a delší čas strávil v Kremlu.⁸³ I další program byl poměrně náročný. Dopoledne 23. května carský vlak přijel do stanice Petrovsk. Na nádraží cara uvítali představitelé městské správy, za městem se setkal s delegacemi rolníků. Po krátké prohlídce města pokračovala kolona asi dvaceti automobilů do Pereslavli, vzdálené přibližně padesát verst. Návštěva Pereslavli byla carovi velmi příjemná. Zejména se mu líbilo přijetí šlechtou Vladimirské gubernie. Konalo se v jejím sídle na Pleščejevském jezeře, kde si také prohlédl malé muzeum uchovávající exponáty spojené s Petrem Velikým (např. člun, na kterém se plavil po jezeře).⁸⁴

⁸³ *Dnevniky Nikolaja II*, s. 401; V. DŽUNKOVSKIJ, *Vospominanija*, II, s. 202-205.

⁸⁴ *Dnevniky Nikolaja II*, s. 402; V. DŽUNKOVSKIJ, *Vospominanija*, II, s. 205-206.

Obr. 11: Car s dětmi před Uspenským chrámem v Rostově Velikém (22. května 1913).
(Niva, č. 25, 22. 6. 1913, s. 496)

Při carově pouti Horním Povolžím se chtěly projevit místní ultrapravicové organizace. Zvláštní dobrovolné družiny kostromských a jaroslavských monarchistů na sebe vzaly ochranu carské rodiny a jejího doprovodu. V tomto směru měly podporu guberniálních úřadů, které povolily vznik více jak třítisícové družiny. V městech, jež car navštívil, se ultrapravicové strany podílely na slavnostní výzdobě a vítaly cara. Jinak ale jejich aktivita nebyla příliš viditelná, což bylo důsledkem kontinuálního úpadku ultrapravice v regionu horního Povolží. Na vrcholu se ocitla v roce 1906 a od té doby jednoznačně ztrácela pozice. Ubývalo členů, místní organizace se rozpadaly. Rozkol v Svazu ruského lidu prakticky vedl v roce 1912 k ochromení jeho kostromské organizace.⁸⁵ Pasivita monarchistů byla dána i nízkou úrovní vedení; v čele lokálních organizací byli většinou málo aktivní kupci, výjimku představoval dlouholetý předseda jaroslavské organizace, lékař Ivan Nikolajevič Kacaurov (?-1914). Ultrapravice se také potýkala s finančními problémy.⁸⁶ V porovnání s oslavami v Petěrburgu byla tedy účast ultrapravice mnohem méně patrná a car mohl mít pocit, že se konečně oprostil od politických starostí, jež zažíval v hlavním městě.

Pro koho bije ,srdce Ruska'?

Kult Moskvy tvořil součást carské státní ideologie. Moskva si držela statut „druhého hlavního města“, konaly se zde carské korunovace a carové město pravidelně navštěvovali. Kulturně-historická role Moskvy v národní ideologii byla po-

⁸⁵ Po krizi v Svazu ruského lidu v roce 1908 většina kostromských členů podporovala Dubrovina, čímž se dostala do izolace. Srov. Maxim Lvovič RAZMOLODIN, *Černosotennoje dviženije v gubernijach verchnego Povolžja v 1905-1915 gg.*, Jaroslavl 2001, s. 209, 216, 222-223.

⁸⁶ Tamtéž, s. 79-85, o financích s. 91-94, 192.

silována zejména za vlády Alexandra III., a Mikuláš II. na tento odkaz navázal.⁸⁷ Po revoluci v roce 1905 ale město dlouho nenavštívil, poprvé až v roce 1912, ale zato hned dvakrát. Nejdřív 30. května při příležitosti slavnostního odhalení pomníku Alexandra III., podruhé v rámci oslav výročí borodinské bitvy.⁸⁸ S průběhem těchto návštěv ale car nebyl zcela spokojen, úzkostlivá bezpečností opatření vedla k tomu, že na oslavy se dostalo málo lidí a Mikuláš neměl kontakt s veřejností.⁸⁹ Nynější cesta měla všechno vynahradit.

Před příjezdem do Moskvy se car zastavil v Trojicko-Sergijevském klášteře, kde se zdržel necelé tři hodiny. U kláštera carskou rodinu uvítal moskevský metropolita Makarij, jdoucí v čele procesí.⁹⁰ Do Moskvy přijeli v půl čtvrté odpoledne 24. května, carský vlak zastavil na Alexandrovském (dříve Brestském) nádraží. Odtud jel carský průvod po Tverském bulváru směrem k Rudému náměstí. Car na koni v čele kolony, rodina v otevřených kočárech. Přivítání bylo velice bouřlivé, na Voskresenském náměstí se shromáždilo (podle Džunkovského) na 10000 dětí z městských škol a na Rudém náměstí se tlačily „stovky tisíc“.⁹¹ Počty nebyly až tak důležité, cara uchvátila celková atmosféra. Od Spasské brány průvod pokračoval pěšky do Archandělského chrámu, kde na hrobě Michaila Fjodoroviče uctil památku prvního romanovského cara.

25. května, v den narozenin carevny Alexandry Fjodorovny, car přijal v Svatojiřském sále Kremelského paláce delegaci šlechty vedenou gubernským maršálkem Alexandrem Dmitrijevičem Samarinem. Na nádvoří Kremlu tři sta rolníků z moskevské gubernie přivítalo cara chlebem a solí, a poté následovala mše v Uspenském chrámu. Car se zde poklonil hrobu sv. Jermogena, dalšího z plejády ruských hrdinů z doby smuty.⁹² Odpoledne carská rodina navštívila klášter Čudov, kde patriarcha Jermogen zemřel a kde byl také pochován carův strýc velkokníže Sergej Alexandrovič, zavražděný revolucionáři v roce 1905. Z Čudova odjeli do

⁸⁷ Richard Wortman píše o „vzkříšení Moskvy“ za vlády Alexandra III., a sice ve smyslu teoretického přihlášení se k ideálům monarchie 17. století. V praxi se potom tento „návrat ke tradicím“ promítl do architektury (srov. stavbu chrámu Kristova vzkříšení v St. Petěrburgu či „rusifikační“ stavby v Pobaltí a Polsku (např. katedrála Alexandra Něvského v Revelu). Mikuláš II. se k této tradici přihlásil, když uspořádal v roce 1903 proslulý dvorní ples, na kterém byli všichni hosté oblečeni do oděvů 17. století. Srov. R. WORTMAN, *Scenarios of Power*, s. 282-302, 348-350, 352-354.

⁸⁸ Obě návštěvy detailně popisuje V. DŽUNKOVSKIJ, *Vospominanija*, I, s. 649-680, II, s. 38-69.

⁸⁹ Isaak Solomonovič ROZENTAL, *Moskva na pereputě. Vlast' i obščestvo v 1905-1914 gg.*, Moskva 2004, s. 139-141.

⁹⁰ Procesí neslo ikonu „Vidění svatého Sergeje“, kterou car Alexej Michailovič (vládl 1645-1678) s sebou vozil na všechna vojenská tažení. Srov. V. DŽUNKOVSKIJ, *Vospominanija*, II, s. 207-208; *Dnevnik Nikolaja II*, s. 402.

⁹¹ V. DŽUNKOVSKIJ, *Vospominanija*, II, s. 208.

⁹² Jermogen, patriarcha Rusi v letech 1606-1612, se vzeprel polské okupaci Moskvy a odmítl přísahat věrnost králi Zikmundovi. Byl vsazen do domácího vězení, v roce 1611 se mu ale podařilo propašovat z Moskvy dopisy vyzývající k odporu proti Polákům. Patriarchovy listy našly silnou odezvu v Rjazani a Nižním Novgorodě, kde se Kuzma Minin chopil organizování vojska, jehož velení převzal kníže Požarskij. Jermogen byl ve vězení mučen a zemřel v roce 1612, patrně hladem. Srov. M. PERRIE, *The Time of Troubles*, s. 425, 427.

Znamenského kláštera a ještě si prohlédli dům Romanovců na Varvarce.⁹³ Večer byla ve Velkém kremelském paláci uspořádána galavečeře pro více jak 700 hostů.

26. května oslavy pokračovaly dopolední audiencí v Kremlu. V tu chvíli vypluly na povrch politické rozepře. Předseda vlády Kokovcov nedokázal přesvědčit cara, aby se poslanci Státní dumy směli audience zúčastnit. Bylo to jen potvrzení carovy antipatie vůči Státní dumě. Již dříve se někteří poslanci dozvěděli, že nebudou smět vstoupit s carem do Uspenského chrámu a budou moci pouze přihlížet na nádvoří Kremlu, proto se ani neobtěžovali do Moskvy přijet.⁹⁴ Málem také došlo ke konfliktu s moskevskými velkopřemyslníky. Stavovskou příslušností patřili ke kupeckému stavu, měli se tudíž podle tradice setkat s carem spolu s dalšími zástupci kupectva a měšťanstva v menším Svatojiřském sálu. Naproti tomu měšťtí radní se směli připojit ke šlechtě ve Svatovladimírském sále, hlavním sále Kremlu. Představitel průmyslníků, předseda Moskevského burzovního výboru G. A. Krestovnikov, protestoval u ministra Frederikse: „*My jsme páni Moskvy. Druhý sál nám nevyhovuje.*“ Frederiks nakonec ustoupil, na jedné straně Svatojiřského sálu stáli zástupci šlechty, na protější straně průmyslníci. Měšťané a rolníci zůstali ve Svatovladimírském sálu.⁹⁵ Recepce v Kremlu nakonec byla velmi emotivní a hodnocení plná superlativů hovořila o „*zpěvu vzájemné lásky*“ a oslavách jako o „*dobřím důvodu nazývat Moskvu srdcem Ruska*“.⁹⁶ „Námlový“ cara s moskevskou společností pokračovaly večer na slavnostním plese uspořádaném moskevskou šlechtou. Ples měl úspěch, carovy dcery Olga a Taťána tančily dlouho do noci, stejně jako další velkokněžny.

I moskevské oslavy ale měly svou stinnou stránku. Stejně jako v Petěrburgu či na cestě Povolžím carevna trpěla četnými zdravotními indispozicemi. Především ale bylo vidět chatrné zdraví careviče Alexeje. Rekonvalescence po těžké nemoci (na podzim 1912) pokračovala pomalu a nešlo přehlédnout, že ho skoro všude nosil kozák nebo námožník (srov. obr. 7, 11).⁹⁷ Rakouský konsul v Moskvě „*zaslechl nespočet projevů lítosti a smutku nad stavem následníka trůnu*“, o jehož chorobě „*obíhaly nejpodivuhodnější zvěsti*“.⁹⁸

Oslavy jubilea skončily v Moskvě 27. května. Car ještě dopoledne přijal několik delegací, včetně členů Výboru třisetletí v čele s Bulyginem. Prohlédl si Zbrojnici v Kremlu, při svačině na terase Velkého paláce pohovořil s maršálky šlechty a ve čtyři hodiny odpoledne již carská rodina opouštěla Kreml. Před odjezdem ještě byla odsloužena mše ve Vozněsensském chrámu, po které se carský průvod vydal po Tverském bulváru na Alexandrovské nádraží. Ulice byly opět lemo-

⁹³ Založil ho děd Michaila Fjodoroviče, bojar Nikita Romanov. V 19. století značně zchátral, po roce 1859 byl opraven a zřízeno v něm muzeum. V. DŽUNKOVSKIJ, *Vospominanija*, II, s. 211; *Dnevniky Nikolaja II*, s. 402.

⁹⁴ HHStA, P. A. XXXVIII, kartaň č. 359. Konsulate 1913 D-M. Wippem Berchtoldovi, 12. 6. 1913.

⁹⁵ I. ROZENTAL, *Moskva na pereputě*, s. 144; R. WORTMAN, *Scenarios of Power*, s. 394.

⁹⁶ R. WORTMAN, *Scenarios of Power*, s. 394.

⁹⁷ V. KOKOVCOV, *Iz moego prošlogo*, s. 169-170.

⁹⁸ HHStA, P. A. XXXVIII, kartaň č. 359. Konsulate 1913 D-M. Wippem Berchtoldovi, 12. 6. 1913.

vány z jedné strany lidem, z druhé strany vojskem. V půl páté se carský vlak vydal na cestu k Carskému Selu.

Obr. 12: Průjezd carského průvodu po Tverském bulváru. V čele kolony car Mikuláš II. (Niva, č. 25, 22. 6. 1913, s. 497)

Triumf dynastie, či velká iluze?

Mikuláš II. byl nepochybně s průběhem a výsledkem oslav spokojen. Jubileum hodnotil jako zdařilé, zvláště cesta po Volze „opět prokázala, že pouto mezi carem a lidem, kterým se lišila naše Matička Rus za starých časů, existuje nezníčitelně právě tak i dnes“.⁹⁹ V dopise matce se nadšeně vyjádřil o dojmech z cesty. „Lid byl dojemný jako vždy. Na Volze opustili vesnice a osady a všichni stáli podél řeky na obou stranách.“ Návštěva Moskvy oživila vzpomínky na korunovaci, ale „přijetí obyvatelstvem se mně i dalším zdálo ještě srdečnější. V ulicích byly nekonečné davy lidí a pořádek byl pozoruhodný“.¹⁰⁰ Podobně nadšený obrázek nám dávají paměti generála Džunkovského, na mnoha místech se v nich opakuje uchvácení spontánním nadšením, které se projevilo vždy, když lidé spatřili cara.¹⁰¹

Na druhé straně se objevovaly četné názory, že oslavy byly příliš formální a úřední a chybělo skutečné, spontánní nadšení. Předák moskevských kadetů Nikolaj Ivanovič Astrov napsal (1868-1934): „Celkový dojem a můj konečný závěr je

⁹⁹ R. WORTMAN, *Scenarios of Power*, s. 395.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 396.

¹⁰¹ Džunkovskij si pouze několikrát postěžoval na přehnaná bezpečnostní opatření a jako jedinou událost, která zkalila průběh oslav, jmenuje účast Rasputina na slavnostech v Kostromě. Podařilo se mu vetřít se i do Ipatjevského kláštera, zjevně díky carevně. Jeho přítomnost byla obecně vnímána negativně. Srov. V. DŽUNKOVSKIJ, *Vospominanija*, II, s. 201-202; V. KOKOVCOV, *Iz moego prošlogo*, II, s. 169.

*následující: entuziasmus, rozlet, život, dokonce zájem – úplně chybí.*¹⁰² Kníže Gavril Konstantinovič na oslavy vzpomínal podobně: „*Nabyl jsem dojmu, že jubileum romanovské dynastie proběhlo bez zvláštního nadšení. [...] Samozřejmě že publikum pozvané do divadla křičelo „Hurá“, orchestr hrál hymnu, ale bez nálady. Všechno bylo tak úřední, že jsem nemohl věřit, že by celé Rusko oslavovalo výročí své dynastie.*“¹⁰³ Organizaci jubilea kritizoval také velkokníže Petr Nikolajevič. Nelíbilo se mu, že neploletí příslušníci rodu neměli přístup na všechny oslavy; jeho sedmnáctiletý syn Roman nemohl být ani v Kostromě, ani v Moskvě.¹⁰⁴ Rovněž dojmy premiéra Kokovcova by se daly charakterizovat jako rozčarování: „... *všude jsem měl stejný pocit – chybělo skutečné nadšení a přišlo poměrně málo lidí*“.¹⁰⁵

A skutečně, podíváme-li si na některé fotografie, vidíme, že účast lidu nebyla až tak početná (srov. obr. 10). Lze se ale jen dohadovat, do jaké míry to vyjadřovalo lhostejnost k jubileu a monarchii, či zda se nejednalo o důsledek přílišných bezpečnostních opatření. Tsimbaev v této souvislosti píše, že „*zástupy lidu se z poloviny skládaly z agentů tajné policie*“ a panovala přísná kontrola; lidé se mohli oslav zúčastnit pouze se zvláštní pozvánkou.¹⁰⁶

Nad opravdovostí lidového nadšení zapochyboval i rakousko-uherský velvyslanec hrabě Duglas Thurn. „*Navzdory četným obavám, kvůli kterým policie několik dní předem provedla četné domovní prohlídky a zatkla asi 2000 lidí, [oslavy] proběhly klidně a nerušeně a poskytly zářivý, malebný obraz. Jeho Veličenstvo car Mikuláš byl při každé příležitosti zdraven jásajícím davem. – Jak dalece byl tento jásot pravý, dá se těžko posoudit, neboť policie se postarala o to, aby se na ulicích při průjezdu Jejich Veličenstev vyskytovali pouze jí známí jedinci, a mimo to byly první řady lidu sestaveny z lidí zvláště k tomu určených policíí. V každém případě obecná slavnostní nálada nebyla ničím narušena.*“¹⁰⁷ Petěr-burské oslavy Thurn zhlédl na vlastní oči, navíc se o jejich pozadí leccos dozvěděl díky společenským kontaktům ve městě. Carské cesty horním Povolžím se neúčastnil a hodnocení potom odpovídalo oficiálnímu postoji. „*Sazonov s ministerským předsedou mně se zjevným uspokojením zdůraznili, že při všech příležitostech, kdy se Jejich Veličenstva dostala do styku s lidem, nikde nebyla vidět policie, a přesto nedošlo k sebemenší nehodě. Naopak, právě tento bezprostřední kontakt ještě významně navýšil již tak panující nadšení. [...] Vést většinu cesty nejprůmyslovějšími oblastmi Ruska byl možná poněkud odvážný experiment a ministr vnitra tím na*

¹⁰² K. TSIMBAEV, *Orthodoxe Kirche*, s. 368.

¹⁰³ Tamtéž.

¹⁰⁴ R. ROMANOW, *Am Hofe*, s. 251.

¹⁰⁵ V. KOKOVCOV, *Iz moego prošlogo*, II, s. 169. Větší dojem zanechala na Kokovcova pouze Kostroma.

¹⁰⁶ K. TSIMBAEV, *Orthodoxe Kirche*, s. 368.

¹⁰⁷ HHStA, P. A. X Russland, karton č. 139. Dopis Thurna Berchtoldovi z 2. 3. 1913.

sebe vzal velkou odpovědnost; musím ale uznat, že výsledek mu dal zcela za pravdu.“¹⁰⁸

Jaký ale byl „výsledek“? Konstantin Tsimbaev píše, že „formálnost oslav nedala prostor pro stimulaci vlasteneckého uvědomění“ a že na rozdíl od jiných podobných oslav, konajících se například v Německu, které byly iniciovány „zezdola“, z měšťanského prostředí, oficiální oslavy nemohly zmobilizovat masy.¹⁰⁹ Tomu i odpovídá Kokovcovova kritika jubilea jako „rodinné oslavy“ nemající státní charakter. Argumentoval při tom tím, že car si udržoval odstup od ministrů vlády a že dvorští úředníci se k vládě, o poslancích Státní dumy nemluvě, chovali přezíravě a povýšeně.¹¹⁰ Kokovcov měl částečně pravdu. Car skutečně pokládal, a nejenom při této příležitosti, ministry za „zed' oddělující ho od lidu“. Od roku 1905 se těžko smířoval s rolí cara, jenž se musí dělit o „přízeň lidu“ s ministerským předsedou, zvláště se silnými osobnostmi, jakými byli Sergej Juljevič Witte nebo Petr Arkadjevič Stolypin.¹¹¹ Co ale bylo pro někoho pouhou „rodinnou oslavou“, znamenalo pro cara vyjádření skutečného ducha monarchie a přesně reflektovalo to, v co celý život věřil: jako panovník z boží milosti si dokáže ke svému lidu najít cestu bez prostředníků. Proto kladl při jubileu důraz na přímý kontakt s rolníky a požadoval nadstranickost oslav. Což se zcela nezdařilo, protože carský dvůr po roce 1905 spočinul v dusivém objetí s ultrapravicí.

V každém případě ale oslavy romanovského výročí vycházely z podstaty carské státní ideologie. Návštěva čtyřiačtyřiceti klášterů mezi Vladimírem a Moskvou během necelých deseti dnů nebyla (pouze) projevem osobního náboženského zaujetí, ale zdůrazněním významu *pravoslaví* jako jednoho z úhelných kamenů ruské státní a národní identity. *Samoděržaví* bylo zosobněno v carovi samém a jeho vystupování na veřejnosti. A cesta etnicky ruskými kraji, zakončená v Moskvě, podtrhla *národní (lidový)* ráz oslav.

Základní problém nespočíval v tom, že by ideologie *lidového monarchismu*, k níž měl Mikuláš II. velice blízko, byla ze strany dvora málo nebo špatně prosazována, jak se domnívá historik Boris Mironov.¹¹² Spíše se jednalo o velikou iluzi. Car si z romanovského jubilea odnesl víru, že země je vůči němu loajální, příznak revoluce definitivně zmizel a snad nastal vhodný okamžik zakročit proti Státní dumě. V tom ho podporoval ministr vnitra Maklakov. Předák konzervativní Nacionalistické strany Anatolij Ivanovič Savenko si jen povzdychl: „*Nadšení, s jakým země přivítala cara během jeho cesty, je přivedlo k závěru, že země je pravcovější než Duma. Jaký trpký omyl. Ve skutečnosti je mnohem levicovější.*“¹¹³

¹⁰⁸ Tamtéž, dopis Thurna Berchtoldovi z 7. 6. 1913. V této souvislosti stojí za povšimnutí, že měl-li premiér Kokovcov nějaké výhrady, před velvyslancem je neventiloval.

¹⁰⁹ K. TSIMBAEV, *Orthodoxe Kirche*, s. 368.

¹¹⁰ V. KOKOVCOV, *Iz moego prošlogo*, II, s. 155-156.

¹¹¹ Boris Nikolajevič MIRONOV, *Socialnaja istorija Rossii perioda imperii (XVIII – načalo XX v.)*, vol. 2, St. Petěrburg 1999, s. 223.

¹¹² Tamtéž, s. 220.

¹¹³ A. AVRECH, *Carizm i IV Duma*, s. 261.

Aneb jak řekl představitel konstitučních demokratů Vasilij Maklakov: „*Je lehkomyšlné dělat závěry z křiku davu.*“¹¹⁴ Titíž rolníci, kteří před carem padali na kolena a v slzách mu provolávali z břehů Volhy slávu, před osmi lety vypalovali šlechtické statky a čtyři roky po oslavách jubilea si to zopakovali. A titíž monarchisté, kteří v únoru 1913 hřímali v Michajlovské jízdárně o nerozdělitelnosti cara a Ruska, neučinili o čtyři roky později pro monarchii téměř nic. Možná že Mikuláše v tu chvíli napadlo totéž co Maklakova.

Summary:

„There is no Russia without the Tsar“.

The Tercentenary of the Romanov Dynasty in 1913

After the revolution in 1905-1906, Russian monarchy had to reinforce its power. There were many national and historical celebrations before 1914, but the Tercentenary of the Romanov Dynasty in 1913 was the largest. The celebration of the Romanov dynasty had a great symbolic importance. Mikhail Fyodorovich Romanov was elected Tsar in 1613 and with his coronation the same year, the Time of Troubles (smuta) was put to an end. For Nicholas II and the conservative monarchists, there was a clear parallel between the deep political crisis at the beginning of the 17th century and the recent events. The Tercentenary celebrations had to resurrect the national spirit and to show that there was a bond between the common people and the Tsar. Their character was influenced by official state ideology: „orthodoxy, autocracy and nationalism“. The celebrations took place in St. Petersburg in February, in some Volga towns and in Moscow in May 1913. The tsarist family was in the center of the festivities, and Nicholas II wanted to make them the „non-party celebrations“. But the presence of ultra-right organizations in the festivities was clear, at least in St. Petersburg. In any case, Nicholas II was strongly impressed by the visit in Volga towns (Vladimir, Nizhnii Novgorod, Kostroma, Yaroslavl, Rostov etc.) and by the opportunity to meet the people, especially the peasants. He thought he had the people's loyalty and support, and believed the society was prevalently conservative. It was a great illusion, for most of the population remained indifferent to the celebrations, and the idea of *popular monarchy*, so much favored by tsar, was not attractive to them. Only the ultra-right organizations were ardent supporters of the autocratic model of monarchy.

¹¹⁴ I. ROZENTAL, *Moskva na perepute*, s. 154.